

Nyt fra Sprognævnet

UDGIVET AF DANSK SPROGNÆVN

NR. 8 · APRIL 1972

Er vi bundne?

»Rigsdagsmændene ere ene bundne ved deres Overbeviisning og ikke ved nogen Forskrift af deres Vælgere« stod der i § 60 i Danmarks Riges Grundlov af 1849. Med skyldigt hensyn til kvinders valgbarhed og etkammer-systemet står dette lovbud endnu ved magt; for i grundloven af 1953 lyder § 56: »Folketingsmedlemmerne er ene bundet ved deres overbevisning og ikke ved nogen forskrift af deres vælgere«. I det sproglige udtryk er der imidlertid foretaget endnu en iøjnefaldende ændring – fra *ere bundne* til *er bundet*. Den nye formulering er i fuld overensstemmelse med en typisk udviklingslinje i dansk skriftsprog. Og alligevel vil mange sprogbbrugere ofte være i tvivl: skal det hedde fx »De var alle *medtagne* i beregningerne« eller kan man skrive »De var alle *medtaget* i beregningerne«?

Dette er et spørgsmål om sprogriktighed, om korrekt dansk. Men det er ikke, skønt mange vil tro det, et spørgsmål om retskrivning. Retskrivningen sætter regler for *stavemåden*, hvad enten det gælder selvstændige enkle ord som *gave*, *hus*, *sød*, *tænke*, bøjningselementer som *-en*, *-et*, *-er*, *-e*, *-te* eller afledningselementer som *be-*, *mis-*, *-et*, *-lig*, *-hed*; af disse ortografiske byggeklodser danner vi bøjede og afledte ord som *gaven*, *huset*, *gaver*, *huse*, *søde*, *tænkte*, *begavet*, *sødlig*, *mistænkelighed*. At vi skriver *gaven* og ikke *gavet*, *tænkte* og ikke *tænkede* er ikke bestemt af ortografiske, men af grammatiske regler; når vi skriver *vinglas*, men *portvinsglas* med *-s-* mellem leddene, er det en orddannelsesregel der afgør stavemåden. Et verbum som *binde* har en række faktisk forekommende bøjningsformer; én af disse må ifølge udtalen staves *bundet*, en anden *bundne*. Valget mellem disse former er – ikke blot i udtalen, men også i skriften – et grammatisk og ikke et ortografisk valg.

Siden 1775 har statsmagten i Danmark givet forskrifter for retstavningen i skolerne og i statstjenesten, men principielt har myndighederne afholdt sig fra påbud vedrørende sprogbygning og sprogbrug. At de officielle retskrivningsordbøger ikke nævner eksistensen af bøjningsformer som *menneskerne*, *smak* eller *brungen*, der må anses for grammatisk ukorrekte, er et

grænsetilfælde som ikke skal drøftes her. To gange har Undervisningsministeriet imidlertid fraveget sit princip. Skønt adskillige betydende skribenter fra omkring 1870 havde opgivet at bruge verbernes flertalsformer (*de kende, stå, toge* blev ændret til entalsformerne *de kender, står, tog* osv.), tilkendegav ministeriet i 1889 at flertalsformerne skulle fastholdes i skolerne. Først ved en bekendtgørelse af 15/12 1900 blev skolerne stillet frit, hvorefter flertalsformerne hurtigt gik af brug. Men i samme bekendtgørelse indlod ministeriet sig på en hidtil uset regulering af sprogbrugen: »I de med Hjelpeverberne *være* og *blive* sammensatte Tidsformer vil Flertal af Hovedverbets Participium fremdeles være at anvende, saaledes at der f. Eks. skrives *Fuglene ere fløjne* (ikke *fløjet*), *Tyvene er bleven fangne* (ikke *fanget*) o. l.«. Da denne bestemmelse skabte forvirring og utilfredshed i skolekredse, valgte ministeriet at annullere den ved en ny bekendtgørelse af 25/2 1902.

Den sprogbrug som ministeriet forgæves søgte at fastholde rækker tilbage til middelalderen. Den grammatiske regel, som udledes af denne sprogbrug, er at en fortids tillægsmåde (præteritum participium) har intetkønsform efter *have* og *få*, men køns- og talbøjning efter *være* og *blive* svarende til grundledets (subjektets) køn og tal; ligeså når tillægsmåden står som vedføjelse (attributivt) eller som tilstandsbetegnelse (prædikativ). I moderne ortografi kan denne klassiske regel, der blev praktiseret af forfattere som Anders Sørensen Vedel, Kingo, Holberg (i epistlerne) og Heiberg, vises ved følgende eksempler:

Stærk bøjning

Svag bøjning

1. Jeg har/får bundet hunden	Jeg har/får lejet vognen
2. Hunden er/bliver bunden
Dyret er/bliver bundet
Hundene/dyrene ere/blive
bundne	Vognen er/bliver lejet
Huset er/bliver lejet
Vognene/husene ere/blive
lejede
3. En bunden hund
Et bundet dyr	En lejet vogn
Et lejet hus
4. Den bundne hund
Det bundne dyr
De bundne hunde/dyr	Den lejede vogn
Det lejede hus
De lejede vogne/huse

Med således gennemført kongruensbøjning vil det altså hedde fx *Fangerne vare blevene bastede og bundne*.

Ved år 1900 havde denne sprogbrug allerede længe været under opløsning. Mange skribenter tenderede (mere eller mindre konsekvent) mod at

bruge endelsen *-(e)t* i tillægsmåden overalt, også ved subjekt i fælleskøn og i flertal. En medvirkende årsag hertil var utvivlsomt at adskillige stærke verber i praksis kun bruges efter *have* (fx *fået, løjet, sovet, nyst*) eller har en tillægsmåde der ender på *-dt* (som *bidt, grædt, holdt, skudt*). Om samtidens talesprog ved vi at dialekterne – ligesom i dag – kun havde én form i de stærke verbers tillægsmåde: i sjællandsk intetkønsformen, i jysk og fynsk derimod fælleskønsformen, også efter *have*, altså fx *Jeg har bunden hunden, Har du skreven det brev?* Det københavnske var ejendommeligt ved at bruge intetkønsformen af de fleste stærke verber efter *have*, men fælleskønsformen efter *være* og *blive* uanset subjektets køn og tal, og af nogle stærke verber kunne fælleskønsformen også bruges efter *have*.

I litteraturen forekommer fx:

Hvert ubetænksomt Ord, der er undsluppen En (Pontoppidan)

Da var de allerede uddreven af Paradiset (Drachmann)

Alle de Mennesker, jeg har truffen paa (Sophus Claussen).

Det er tydeligt at både flertalsformen og den regelmæssige sondring mellem fælleskøn og intetkøn har været fremmed for talesproget overalt i landet. Da nu flertalsformerne blev vraget i skriftsproget, opstod der usikkerhed med hensyn til entalsformen, der for en del stærke verbers vedkommende krævede et valg mellem fælleskøn og intetkøn. Trods den delvise overensstemmelse mellem jysk-fynsk og københavnsk faldt dette valg oftest ud til fordel for intetkøn, sandsynligvis fordi sprogbrugerne ikke mere opfattede forbindelsen af *være/blive* plus tillægsmåde som verbum plus tilstandsbetegnelse (prædikativ), men som ét verbaludtryk. Med fuldstændig opgivelse af den klassiske kongruensbøjning kunne det altså nu hedde *Fangerne var blevet bastet og bundet*. Hvor tillægsmåden optrådte mere selvstændigt, uden forbindelse med *være* eller *blive*, kunne den opfattes som et tillægsord og altså få køns- og talbøjning: *Hunden står bunden ved lågen, Fangerne lå bastede og bundne på gulvet* eller *Fangerne lå på gulvet, bastede og bundne*. I den retskrivningsvejledning som fra 1918 ledsagede den officielle retskrivningsordbog er denne tingenes tilstand registreret, men der advares udtrykkeligt imod at man i skoleundervisningen opstiller regler om eleverne skal følge.

Siden da er tillægsmådens entals- og intetkønsform blevet yderligere konsolideret i skriftsproget. Det gælder først og fremmest i funktionen som tilstandsbetegnelse (prædikativ); de følgende eksempler er alle autentiske citater, mest fra aviser:

Påskelørdag er kontorerne lukket

Filmen holdt en indbudt kreds tryllebundet

To sad indespærret i en brændende bil.

Tendensen har også bredt sig til ord der kan opfattes som rene tillægsord:

Politikere der er interesseret i at samarbejde
Alle er boligberettiget til lejlighederne.

Endog i forbindelse med et kongruensbøjet tillægsord:

Dele af Andesbjergenes østlige kæde er næsten ubeboet og
alligevel frugtbare og velsignet med et godt klima.

Men tendensen gør sig også gældende når en tillægsmåde af et stærkt verbum står som vedføjelse (attributivt). Det hedder lige så ofte *i underskrevet stand* som *i underskreven stand*; *en stjålet cykel* og *en meget optaget mand* lige så vel som *en stjålen cykel* og *en meget optagen mand*. Hvis stammevokalen i tillægsmåden er den samme som i navnemåden, kan verbet opfattes som svagtbøjet:

De iagttagede atomfysiske fænomener
Deres forudindtagede holdning
Den tyskopdragede sceneinstruktør
Opinionskort som det her gengivede

– men også i andre tilfælde:

Vi står stille, høfligt grebende
Det stærkt beskærede teaterstykke
Under sine henrevede forældres jubel

Usikkerheden kan – sjældnere – føre til nydannelse af stærk bøjning:

Det nu afskafne filosofikum.

Trods denne tendens er fælleskønsformen den eneste anvendte i visse faste udtryk som *forbuden frugt* (sml. *forbudt*), *bunden opsparing*, *en uskreven lov*, *en selvhjulpne mand*, *være ilde faren*. Oprindelige tillægsmåder som *voksen*, *brusten*, *holden* er blevet rene tillægsord og har i intetkøn *-nt*: *et voksent menneske*, *et brustent blik*. Det samme gælder tillægsmåder der har fået en speciel (overført) betydning: det hedder *et stjålet ur*, men *et støjalt øjekast*; *et slebet sværd*, men *et slebent væsen*.

Som det vil ses, har sprogbrugen endnu ikke fundet et fast leje. De skrivende vil derfor ofte kunne komme i tvivl om den rette udtryksform. Her-til er i almindelighed kun at sige at flere udtryk kan være lige korrekte; i det klassiske skema ovenfor vil intetkøn *bundet* i dag kunne anvendes i alle eksempler under punkt 2 og 3 på lige fod med *bunden* eller *bundne* (og tilsvarende *lejet* på lige fod med *lejede*). Den svage bøjning af sammen-

sætninger med *tage* og *drage* vil nok nu kunne accepteres af de fleste; derimod må former som *gengivede*, *beskårede*, *afskafne* o. l. anses for fejl.

Den moderne situation åbner mulighed for nuanceringer. Vil man lægge vægt på verbalbegrebet (handlingen), kan man vælge intetkøn; vil man fremhæve det tillægsordsagtige (tilstanden), kan man vælge køns- og talbøjning. Man kan således skelne mellem *De blev overrasket* (af tordenvejrret) og *De blev overraskede* (da de så os); eller mellem *Jeg har fået bogen indbundet* (dvs. ladet den indbinde) og *Jeg har fået bogen indbunden* (dvs. i stift bind) – i sidste tilfælde vil *fået* være betonet i udtalen, fordi betydningen er »erhvervet«, men det kan jo ikke ses i skriften. Med den voksende tilbøjelighed til i almindelighed at foretrække intetkønsformen må man imidlertid gøre sig klart at sådanne fine nuancer kan gå læseren fuldstændig forbi.

Den udvikling der er sket siden århundredskiftet er et godt eksempel på skriftsprogets magt over talesproget. I københavnskfarvet rigssprog er vistnok nu kun *bleven* og *kommen* nogenlunde gængse, de øvrige fælleskønsformer er gået af brug. Poul Henningsens slutlinjer fra »Ølhunden«:

Tænk når man får trukken
aller sidste øl op og har druk-
ken den!

føles næppe mere som typisk københavnersprog. Ganske vist flourerer fælleskønsformen hos rigsmålstalende jyder og fynboer: *Der er føyen sne ind i garagen*, *Vi havde nær ikke funden det hus*. Men skønt ingen myndighed forbyder det (eller kan forbyde det), bruger jyder og fynboer – i hvert fald de voksne – så godt som aldrig sådanne former på papiret. De er bundne af skrifttraditionen.

Allan Karker.

Litteratur:

Paul Diderichsen: Perfektparticipium – Supinum – Verbaladjektiv i Dansk og Svensk (Arkiv för nordisk filologi 58, 1944, s. 263–83); Aage Hansen: Moderne dansk III, 1967, s. 117–27.